

JI scolaresser en la vischnaunca de Trun : descrets sin fundament de fontaunas historicas

Autor(en): **Vincenz, P.A.**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **17 (1921)**

PDF erstellt am: **20.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881973>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Il scolaresser en la vischnaunca de Trun

descrets

sin fundament de fontaunas historicas

da

P. A. VINCENZ.

La scola obligatorica el cantun Grischun basscha sin ina ordinaziun cantonala dils 9 de Mars 1846.

La cultivaziun della instrucziun de scola se-lai denton en las biaras vischnauncas persecutar anavos tschentaners, aschia era en la vischnaunca de Trun. Buca mo las vischnauncas sezzas ein gia avon biars onns arrivadas tier l'enconuschientscha della impurtonza della scola per la giuventetgna, mobein ha ei avon spazi de temps era dau amitgs e fauturs dil pievel giuven, che han en enconuschientscha della muntada della scola populara schau contonscher a quella lur susteniment. — Igl adatau personal d' instrucziun per la scola secatava da quellas uras quasi mo tier il spiritualesses¹⁾. Da cheu deriva ei era, che las vischnauncas han per regla imponiu a quest personal l'obligaziun tier la instrucziun de scola. Quei resultescha gest tier la

---

¹⁾ Compareglia: Pater Placidus a Spescha „Sein Leben und seine Schriften“, pag. 189 e 235.

vischnaunca de Trun, tier la quala ins anfla ils em-prems fistitgs risguardond las scolas els urbaris, ils quals sclareschan las obligaziuns dils spirituals.

Entras in document dils 2 de Schaner 1678 constat il conclus dil vischinadi de Zignau de metter neu per stabel in spiritual, il qual hagi buca mo de survir cun leger messa e perdegar, mo-bein era cun tener scola etc.¹⁾ Ei selai supponer, ch' avon che la fracziun de Zignau hagi mess maun vid l'instrucziun de scola, seigi quei era daventau el centrum della vischnaunca, el vitg Trun sez, il qual sclarescha sufficientamein d'in document, schege pli giuvens ch' il sura. Il pli vegl urbari della pleiv de Trun, el qual ein rubricadas tont las obligaziuns dil plevon sco era talas dil caplon e dil benefiziat de Nossadunna della Glisch, dattescha dils 4 de Mars 1696. Tal urbari impona al plevon l'obligaziun de contribuir annualmein 12 renschs per la scola de Trun.²⁾ Senza dubi sequa-

¹⁾ „Adi den 2 Januari 1678 hat eine ehrsame Schquadra von Ringgenberg sich besonnen ein tugentlich priester auf ihr Khosten und schaden, welcher ihnen beispringe und helffe nit all-in mit der heiligen mess zuo irem vorthell und besseren commodität, sunder auch mit Kinderlehr, schuolhalten, predig und anderen Nottfall, zuo erhalten.“ (Archiv episcopal Cuera: mappa 162).

²⁾ „Zum 6ten wegen der schuoll soll der Herr Pfarrherr schuldig sin jährlich zuo geben fl 12“ Suonda posteriu-ramein registrau: „Die fl. 12 seindt limitiert auf fl. 6 jährlich bahrgelt“. Questa grevezia della pervenda egl importo reduciu en favur della scola ha existiu entochen che ella ei 1828 stada sliigiada entras ina summa aversala, ch'ei vegnida incorporada al fondo de scola (annotaziun de plevons Placi Frisch e canoni Gieriet el cudisch de spenda de Trun, eregius danovamein 1781).

lifichescha quella grevezia, ligiada vid la pervenda, sco in equivalent per l' anteriura obligaziun dil plevon de tener scola, sco quei sto vegnir concludiu ord in passus dil medem urbari concernent las obligaziuns dil caplon de Trun.

Tenor tal vegn il caplon obligaus, de schar en disposiziun della scola ils sis quarts dumiec, ch' el retilla annualmein dal fondo de spenda per dar scola.¹⁾

Talas stipulaziuns laian denton era encorscher, che, sco l' instrucziun de scola seigi primariamein en vischnaunca vegnida prosequida dals spirituals, hagien quels a Trun gia da lezzas uras entschiet a vegnir substitui en questa lur funcziun da personas laicas. Ch' ei ha buca dau buna peda al plevon de Trun d' aunc far il magister de scola, selai fetg bein capir, considerond che la caplania ei vegnida fundada leu pér igl onn 1631 ed a Zignau

---

¹⁾ „. . . . Item die viertell Gersten so man ihm Herr Caplan jährlich aus der Spendt geben hatt, dass er schuol halte, soll auch ihme nit gegeben werden, sondern an der schuoll angewendet werden.“ (Urbari dellas obligaziuns dil caplon, zeffra 3).

Ina libra reproducziun de tal passus de pli tard, registrada el protocoll vegl de vischnaunca, pag. 15 secloma: „Wegen der Schul ist beschlossen worden, dass wenn der Caplan Schul halte er von der Spend 6 viertel Gersten beziehe, widrigens wer Schul giebt.“

Quatter quarts graun formavan aunc 1839 ina part dil fondo de scola de Trun. (Tabellarische Darst. des Zustandes sämtlicher Gemeindeschulen im Kanton Graubünden, Chur 1841 pag. 165.) Sis „quarts“ (stèra) = 24 curtaunas. Tenor mesira de graun della Cadi representava in mutsch dua stèra (dus quarts); in stèr 4 curtaunas ed ina curtauna sis minals (Immen).

pér 1678, aschia che la grevezia de pastoraziun della pleiv entira ha stoviu vegnir portada dal plevon persuls.

Senza dubi vegn l'instrucziun de scola de quei temps haver sesanflau sin in fetg primitiv scalem e cunzun sut ils biars dils magisters seculars aunc ditg esser ida pei-ziep. La premura per la scola ha a Trun tonaton buca schau suenter. Era particulars demuossan bein bauld entras fundaziuns de haver enconuschiu l'impurtonza della instrucziun della giuventetgna.

Sco emprems enconuschents pioniers comparan Gion Caplazi, morts ils 11 de December 1778, cun laschar anavos in legat de 30 renschs per far scola¹⁾ e Christ Loreing de Trun-Darvella, morts ils 2 de Fevver 1785.

Il protocoll vegl della vischnaunca de Trun rapporta sin pagina 121 il suondont:

«1785 ha Christ Lureng de Laurentijs stiftegiu a la scola de Trun in frust prau ora Darvella, il qual ei vendius per summa fl. 110, il qual tscheins deigi annualmeing vignir applicaus vid la gietga scolla, bein aber cun condiziun precisa, che quella deigi incirca 8 gijs suenter Numna Sointgia vignir entschatta e continuada entochen l'jamna Sointgia e che mintga gij, cura che la scholla veing finida, dils schulars vegni urau in

¹⁾ Cudisch de mortoris de Trun, sut datum dils 11 de December 1778: „Joannes Caplazi 1778 die 11 Decembris finem vitae fecit. Legavit florinos pro scola facienda triginta.“

de profundis per l'olma dil benefactor. Ed aschia deigi quella obligaziun tont pli exactameing vignir exequida, essent che tier la sura summa ei vigniu stiftigiau stau da Gion de Caplazi aunc fl. 30 capital.¹⁾

Scret da mei

Ben. de Caprez, sco gerau».

De remarcar ordenter las determinaziuns dil legat de Christ Lureing ei la condiziun concernent il cuoz annual della scola: «circa daven dagl emprem de November entochen entuorn Pastgas.» Daveras in temps, che contonscha gia da lezzas uras in termin, buca bia pli quorts, ch' il cuoz dellas hodiernas scolas d' unviern!

Ulteriuras notizias denter las scartiras de vischnaunca laian era concluder sin l' execuziun de talas condiziuns. Buca biars onns suenter 1785 offniescha la vischnaunca de Trun, ch' ella hagi égl aviert per la garantida existenza della scola. En siu contract de 1818 cun la societad dellas minieras de Ponteglias condizionescha ella a quella ina contribuziun annuala de vègn renschs per la scola.²⁾

Ch' ei seigi a Trun suenter quest davos datum adina vegniu tenuu scola, han persunas competen-

---

¹⁾ La medema notizia concernent la fundaziun de Christ Loreing contegn sut datum dils 2 de Fevver 1785 en lungatg latin il cudisch de mortoris de Trun.

²⁾ Contract denter la vischnaunca de Trun e la societad dellas minieras dils 15 de November 1818, ziffra 4. (Protocoll vegl de vischnaunca, pag. 191.) Il contract ei publicaus en Annada II digl Ischi, organ della Romania, p. 109.

tas relatau, dellas qualas certinas havevan sezzas frequentau tala scola.

* * *

La perioda arriva, ella quala las scolas de vischnaunca stattan sut influenza della legislaziun cantonala cun lur positivs prescripziuns ariguard obligatorium, augmentaziun dils fondos, erecziun de baghetgs de scola etc.

Ina nova epoca en fatgs de scola, precedenta aunc alla legislaziun cantonala dil quart decenni dil schenivavel tschentaner, ei el cantun Grischun vegnida inaugurada entras las uniuns de scola, seformadas cun l'intenziun de promover la scola populara. Igl onn 1832, tschun onns suenter la naschientscha della uniun evangelica de scola per la part reformada dil cantun, han era entgins commembers dil cussegl grond catolic cun aunc auters amitgs della scola populara fundau l'uniun catolica de scola. Tont l'ina sco l'otra uniun, scadina cun sia commissiun alla testa, ha oravont priu en égl la promoziun dell'erecziun d'adatai baghetgs de scola, l'elecziun de megliers scolasts e l'ediziun de bienmarcau cudischs de scola, tut pugns de programm, che han pli tard obteniu fuorma legala en igl uorden cantonal de scola dils 9 de Mars 1846.

Baghetgs de scola en vischnaunca.

La circumstanzia, che Trun ei stada l'emprema vischnaunca ella Cadi cun atgnas casas de scola e quei tont per Trun-vitg sco per Zignau, ha senza

dubi ses motivs. Nus cartein ded astgar anflar quels ellas relaziuns, ch' il plevon de lezzas uras, canoni e vicari episcopal Giachen Francestg Gieriet, vegn sco amitg della scola populara ed emprem inspectur de scola ella Cadi a haver giu cun l' uniun cantonala catolica de scola.¹⁾ Ferton ch' a Breil, Dardin, Danis, Schlans, Mustér, Segnas, Tujetsch e Medel ei vegniu dau scola aunc igl onn 1839/40 u en casa dil plevon ne dil caplon ed a Sumvitg, Compadials, Rabiis e Surrein en baghetgs privats requiri leutier, sco quei resulta d' ina survista tabellarica cantonala de tal onn, rubrichescha quella concernent Trun l' existenza d' ina casa nova de scola cun habitaziun per il scolast e che Zignau possedi medemamein ina adatada casa de scola.²⁾

Ei vala per quei la breigia d' intercurir cu e co quellas casas de scola ein vegnidas eregidas. — Sco relatau da persunas, che han da quellas uras sezzas frequentau la scola a Trun, ei quella gest avon che la vischnaunca possedi agens baghetgs.

¹⁾ Rev. canoni Gieriet ei staus igl autur digl emprem cudisch romontsch de devoziuns per affons, comparius ord stampa a Nossadunnaun 1840.

Il diari, menaus da rev. canoni Gieriet en tudestg sur siu viadi d' inspecziun de scola digl onn 1843, ei publicaus da Dr. Martin Schmid a Cuera en Nr. 1 e 2 dil „Bündnerisches Monatsblatt“ de 1918.

²⁾ Tabellarische Darstellung des Zustandes sämtlicher Gemeindsschulen im Kanton Graubünden vom Jahr 1839 auf 1840, pag. 162, 166 e 168.

Ell' entira part catolica dil cantun Grischun existan quei onn aunc mo quindisch specialas casas de scola, ferton ch' en 78 cass ei vegniu dau scola en casas pervenda ed en 22 cass en locals requiri per tscheins.

leutier, vegnida tenuta en casas privatas ed en las medemas stanzas, ellas qualas giuvnas e veglias han el medem temps seglenta scav e plutgera e schau quorer lur rodas de filar. Senza dubi vegnan pli baul era a Trun las casas de plevon e caplon a haver surviu agl intent de scola, tont pli dal temps che quels signurs han sezs fatg ils magisters de scola.

Sut ils 8 d' Avrel 1837 han ils vischins de Trun, Camplion e Darvella mess maun vid il project dell' emprema casa de scola en il vitg cun cumprar il sulom, sin il qual quella ei vegnida tschentada, per la summa de 70 renschs. Senza grond retardiment ei vegniu procediu tier la construcziun, essend ch' il contract concernent il pinar ora il baghetg denter igl ugau de scola e meister Christ Giusep Wolf de Trun-Gravas datescha dals 13 de November 1839, stabillius pil prezi de 190 renschs ed a condiziun, che las duas stivas de scola sappien vegnir retratgas aunc quei medem meins de sontga Catrina. Entras la cumpra d' in jert ei il regress de tala casa de scola aunc vegnius augmentaus ils 9 de November 1848. Concernent las ulteriuras expensas per la construcziun de tal baghetg mauncan ils mussaments. Era ha ei buca seschau constatar qual onn e cun tgei spesa la veglia casa de scola a Zignau ei vegnida eregida, la quala era cun entrada speciala ligiada vid l' anteriura casa pervenda, e, sco sura gia allegau, gia existenta igl onn de scola 1839/40. Daventond tal

local culs onns insufficientes, han ins pli tard a Zignau aquistau e sesurviu d'ina alzada construida sin la cascharia per tener scola.

En extensium sco baghiada primariamein ha la casa de scola de Trun-vitg stgisau entochen 1878. Carschend il diember dils affons era leu e stovend vegnir patertgau de crear sper la scola inferiura e superiura ina scola mesauna, ei la questiun dil plaz vegnida sliada cun better giu il tetg ed ingrondir la casa per ina alzada, dividida en duas ulteriuras stanzas de scola. L'expensa persunter ha muntau sin fr. 5201.05.

Ei ha denton buca cuzzau ditg mo cun reparaturas ed ingrondaziuns vid las existentas casas de scola. Sunter che Trun ei stada l'emprema vischnaunca ella Cadi cun atgnas casas de scola, ei en quella vischnaunca tont pli bauld era daven-tada acuta la necessitat d'ereger novas casas de scola.

El rapport digl inspectorat de scola de 1898/99 vegn il stan della casa de scola de Zignau per la emprema gada qualifiaus per nunsufficientes, ed aunc avon che quel vegni presentaus ei da Zignau a-nora era da vart privata per tal motiv vegniu reclamau tier la regenza. Entras decisiun guvernativa dils 4 d'Avrel 1903 ei la vischnaunca de Trun, sunter plirs onns haver sedustau, finalmein vegnida obligada de construir ina nova casa de scola per Zignau. L'execuziun de tal conclus ha denton, entras la locaziun d'in local privat, sco era entras

las difficultats naschidas pervia dil sulom adatau, pudiu vegnir retardada per in pèr onns. Durond quei temps ei semadirau l'idea d'era remplazzar il baghetg della casa de scola de Trun-vitg entras in niev. La circumstanzia, che tal sesanflava en in pauc meglier stan che quel de Zignau e porscheva, malgrad l'ingrondaziun de 1878, en quort buca pli il plaz sufficient per il carschent diember d'affons, sco era ils dubis dils vischins della squadra d'anen (Trun-vitg ed ucclauns) d'obtener pli tard, suenter che la squadra d'anora (Zignau ed ucclauns) hagi vi lur casa de scola, il pli necessari dils votants en vischnaunca per ereger la lur, han effectuau, che quellas duas caussas ein vegnidas unidas, aschia che la vischnaunca ha sut ils 25 de September 1904 concludiu de baghiar omisduas casas.

Surventschida questa difficultat, ei silsuenter ordavon naschiu la questiun a riguard ils adatai suloms per omisduas tals baghetgs. Risguardond la casa de scola a Zignau ei en quei grau encunter l'idea de plazzar quella dadora la Zavràgia vegniu leventau la damonda de segirezia encunter la bova e fatg valer, ch' il liug Vricla, dadens la Zavràgia, fussi per tal motiv de preferir. Denton ha il sulom dadora la Zavràgia e sur la baselgia cun pli oteniu la preferenza, principalmein ord motiv, ch' in sulom a Vricla pareva memia excentrics. En la scartezia d'adatai suloms per ina casa de scola a Trun-vitg ha la vischnaunca concludiu de petitionar, ch' igl ordinariat episcopal concedi in tal

giud il bein-pervenda «Dulezi». Sin il pareri dil delegau della Curia episcopala, Msgr. Dr. Lorez, che el anfli Trun per munconza d' auters adequats suloms sforzaus tier tala petiziun, ei quella senz' auter stada exaudida. Jls dus baghetgs ein successivamein vegni eregi: la casa de scola a Zignau, senza mobiliar, cun ina expensa de biebein fr. 17,000; la casa de scola a Trun, medemamein senza mobiliar, cun ina expensa de fr. 73,554.80, compriu la spesa de fr. 4255.50 per il sulom.¹⁾ — La casa de scola a Zignau ei per l' emprema gada vegnida retratga per dar scola igl atun 1906; la casa de scola a Trun igl atun 1908.

Fondos de scola.

Igl ei legreivel de haver saviu constatar, che avon ch' il stat hagi da surengiu adhortau las vischnauncas d' haver quitau per la garanzia dell' instrucziun della giuventetgna entras crear e cumular ils fondos de scola, havevi era en la vischnaunca de Trun l' enconuschientscha dell' impurtonza dellas scolas buca mo pegliau ragisch, mobein fuvì quell' idea ditg avon vegnida messa en ovra sin via de generusa beneficenza privata e ch' era la vischnaunca sezza havevi fatg ludeivels pass per sustener ina cuzzeivla instrucziun della giuventetgna. Era l' uniun cantonala catolica de scola, fundada

¹⁾ Attestaziuns els protocolls dil cussegl de scola ed egl archiv communal.

1832, ha oravon drizzau sia atenziun sin la creaziun e sin la cumulaziun dils fondos de scola, schege ch' ella disponeva sur negina facultat per in sustegn direct, entochen ch'il cussegl grond ha schau contonscher ad ella siu modest agid ord cassa dil cantun: per igl empren 1832 per quatter onns ina contribuziun annuala de 500 renschs e silsuenter per quatter ulteriurs onns ina tala de 1000 renschs. Quei daner ei vegnius repartius sco premi sin tallas vischnaucas, las qualas han cumulau lur fondos ed augmentau las pagaglias per obtener bunas forzas d'instrucziun. Ei constat buca mo negliu, che la vischnaunca de Trun hagi participau de tals daners; quei ei era buca probabel, essend las condiziuns, che l'uniun catolica de scola haveva stabilii persuenter, onz grevas: treis ne sis gadas igl importo dil premi stoveva la vischnaunca senza contribuir, seigi per cumulaziun dil fondo, seigi per alzament de paga als scolasts; il scolast elegiu stoveva esser approbans dall'uniun senza, sco era il plan ed ils cudischs d'instrucziun.

Impuls positiv tier l'augmentaziun dils fondos han las suondontas ordinaziuns cantonalas de scoladau: tala de 1846 e principalmein art. 6 de quella dils 14 d'Avrel 1859, il qual perscriva allas vischnaucas d'effectuar la cumulaziun dils fondos, seigi entras contribuziuns directas ord cassa de vischnaunca, seigi entras crear specialas fontaunas ded entrada, sco p. ex. taxas sin scomiada de proprietat, sin jertas, sin maridaglias etc.

Oravon vulein nus haver constatau ord sura menzionada survista tabellarica cantonala de 1839/40, ch' ils fondos de scola per Trun-vitg muntavien lura sin 516 renschs e quatter quarts graun e per Zignau sin 619 renschs e 44 kr.¹⁾ L' influenza ded art. 6 della ordinaziun cantonala de 1859 en favur dils fondos de scola de Trun selai constatar cheutras, che la vischnaunca ha quort suenter, igl onn 1864, directamein per cumulaziun de tals fondos procediu tier ina vendita de pastiras: dils pastgets sura e sut Bardigliun (circa 1354 fests per fr. 1200), della pastira Cavivens dadora Rabiis per fr. 700, d' otg pendas prau a Lumneins (melli fests per circa fr. 1500) e de circa 814 fests a Platta-fessa (sissum la vall Farbertg) per circa fr. 500.²⁾ Il medem onn ei era curdau al fondo de scola de Trun in legat de fr. 200 da giuvna Maria Ludovica Vincenz e 1877 ha la vischnaunca aunc cumulau quel per ulteriurs fr. 200 cun imponer quei importo sco surtaxa tier ina concessiun dil dretg de burgheis (frars Agosti). Dallas sura zeffras resultescha ina summa de circa fr. 6000, compriu ils importos de fondo de 1839; facticamein vegn il fondo dapi 1839 aunc ad esser vegnius cumulaus en autras manieras, las qualas secatan negliu registradas, pertgei 1880

¹⁾ Tals dus fondos ein neu e neu vegni administrai dapersei. Suenter che las vischnauncas han denton pli tard stoviu sbursar il manco digl annual quen corrent ord cassa communal, senza saver tagliar quel sils scolars, ei tala administraziun separada ord motiv de simplificaziun vegnida unida.

²⁾ Document d' aucziun egl archiv communal.

muntavan ils dus fondos ensemen sin fr. 11,336.62. Survargond tala summa aunc oz buca per bia quei importo, para igl anteriur spért de beneficenza dils privats enviars la scola d'esser declinaus, ferton che da vart della vischnaunca ein buca d'emblidar las grondas unfrendas, che l'erecziun dils baghetgs de scola han domandau da quella.

Instrucziun e cudischs d'instrucziun.

Co l'instrucziun de scola ei vegnida dada els emprems temps, nua ch' ils documents de vischnaunca fan menziun de scolas a Trun, stat negliu scret e vegn negliu menzionau. — Ei setractescha dals temps, els quals la scola ei vegnida dada exclusivamein dals spirituals dil liug sco solets adattai personals en vischnaunca. Certamein han tals porschiu megliera garanzia per l'instrucziun, che aunc biars onns pli tard ils instructers laics, ils quals havevan sez gudiu pauca ne negina scola.

Da tgei cudischs ei vegniu fatg diever da quei temps en scola, oravon per emprender de leger la scartira stampada, selai mo supponer. Sco aunc ditg suenter vegnan ins era lu a haver duvrau ils existents cudischs d'oraziuns; il cudisch vegl de canzuns, numnaus «consolaziun della olma devotiusa», stampaus 1690 sin il crest de Nossadunna a Trun cun sias futuras ediziuns, il cudisch d'ufeci de Nossadunna etc. Senza dubi vegn la biblio-

teca dil scolast «aug Segner» en emprema lingia a haver furniu quei material! Aunc han ins da lezzas uras sesanflau lunsch dal moment, nua che treis premurai amitgs della scola populara, treis venerabels conventuals de Mustér: ils rev. paders Veith, Ludescher e Frisch ein compari sco emprems auturs de cudischs romontschs de scola per la populaziun catolica grischuna.¹⁾ Jls merets de quests treis contemporans ein tont pli aults, essend che lur activitat per la scola populara datescha da decennis avon che l'uniun evangelica e l'uniun catolica de scola vegnien constituidas, che vegnan per aschiglioc consideradas sco pionieras concernent la promoziun della scola populara de nies cantun.

Pader Baseli Veith ei igl autur d'ina excellenta «grammatica romontscha per emprender il lungaig Tudeschg», stampada 1805 tier J. Brentano a Bregenz, ella quala stampa ei igl onn avon per diever special dils affons compariu «Ina cuorta doctrina Christiana», senza indicaziun digl autur. — Pader Beat Ludescher ha sefatg meriteivels per las scolas romontschas cun publicar in bien cudisch d'instrucziun per l'aritmética, stampaus 1909. Dal medem autur deriva il cudisch d'ABC, duvraus a Trun sco en la pli part dellas scolas catolicas romontschas sursilvanas. — A pader Sigis-

¹⁾ Dr. Friedlieb Rausch, Geschichte der Literatur des Rhäto-Romanischen Volkes, Frankfurt a. M. 1870, Pag. 102 e 103.

Tabell. Darst. d. Zust. sämmtl. Gemeindssch. in Graubün. Chur 1841, Pag. 122 ff.

bert Frisch, oriunds da Zignau, han numnadas scolas d' engraziar la «Historia dil veder e niev Testament cun cuortas instrucziuns moralas», compairida a Mustér 1820 en emprema ed a Cuera 1823 en secunda ediziun. Tals cudischs secatan aunc bein savens tier las familias sursilvanas, comprovond lur anteriura applicaziun per las scolas.

L' indicaziun de Joh. Ulrich Maier en sia lavur sur il scolaesser grischun durond l' emprema mesadat dil XIXavel tschentaner, Cuera 1919, pag. 13, che cudischs unitarics de scola existevien buca e ch' ils affons portavien en scola de tuttas sorts material de lectura: gasettas, brochuras, calenders, cudischs d' oraziuns etc., fuss concernent silmeins las scolas ella Cadi tenor il sura plitost de referir sin ils onns avon che numnai cudischs fuvien compari. Era astgass resultar da nies studi, che la publicaziun fatga d' in Sursilvan el «Monatsblatt» de 1852 a rapport de fatgs de scola de pli baul ella Cadi, sin la quala numnada lavur de Maier (pag. 106 e 107) sereferescha, seigi buca dal tut correcta, p. ex. la pretensiun, ch' in legat en favur della scola fuvi caussa nunsudida etc. Senza dubi ha ei en quei liug sco en auters de nies cantun aunc ditg neu dau de perfeczionar.

Ferton ch' ils solets roms d' instrucziun vegnan primarmein esser stai: sriver, leger ed empau far quen, rubrichescha la survista tabellarica de 1839/40 per la scola de Trun 12 uras ad jamna leger tudestg scret e stampau, 12 uras scartira latina, 12

uras quen a tabla, 2 uras cant, 1^{1/2} ura doctrina e quei durond la Cureisma 5 uras. Circa il medem plan d' instrucziun resultescha per la scola de Zignau. Il quoz della scola sextendeva a Trun daven da Numna-Sontga entocheu Pastgas, a Zignau daven da S. Catrina entochen Pastgas.

A Trun frequentavan 1839/40 d' otgonta affons culs onns de scola 66 quella, dividi en sis classas; a Zignau eran 40 scolars reparti sin quatter classas.

Essend la svilupaziun suondonta generalmein enconuschenta, persequitein nus la materia de quest capetel buca pli anavon, remarcond che las scolas vegnan aunc decennis ora ad esser marschadas sin il pei descret.

Cussegl de scola, scolas e scolasts.

Tenor la survista tabellarica de 1839/40 han Trun e Zignau per survigilonza e direcziun dils fatgs de scola possediù in cussegl de scola separau: in per Trun cun 5 ed in per Zignau cun 3 commembers. Quei ei aunc da lezzas uras, tenor numnada survista, il cass mo tier las vischnauncas de Sutsassiala; las vischnauncas de Sursassiala figureschan sin quella senza cussegls de scola.

L' activitat dils cussegls de scola de Trun sclarescha denton pér daven dagl onn 1854, existent pér da lura daven protocolls menai sur las tractandas. Igl onn 1879 ein ils dus cussegls de scola

tras conclus de vischnaunca vegni uni en in solet cun 7 commembers.

Ei resultescha dals emprems protocolls menai, che Trun haveva pervia della pintga rendita dils fondos da quei temps, sco dal reminent autras vischnauncas era, fadigia de combatter l' annuala expensa de scola. Munta ge il tscheins annual dils dus fondos de scola 1854 ed aunc pli tard sin pauc sur fr. 60. Enzaco ha il muncont stoviu vegnir recavaus: per part, aschi lunsch sco ha tonschui, ord la spenda, per part en autra maniera; il restont ei vegnius tagliaus sin ils affons secund lur beinstonza. 1855 ei stau ponderau de stabillir en favur dellas scolas ina taxa de fr. 5 sin maridaglias.

Sentelli che dapertut nua che talas e semegliantas relaziuns han existiu — e quellas ein daveras stadas ualti generalas¹⁾ — han era las consequenzas semussau tier la retscherca de sufficietas e bunas forzas per l' instrucziun de scola. Preferi vegnevan per quei ordinariamein ils pli bienmarcau scolasts, ch' ins ha anflau; aschia era buca auter a Trun. Pladi p. ex. 1854 a Trun ils dus scolasts dal cussegl de scola ensemen per fr. 360 (quel della scola superiura per fr. 260 e l' auter per fr. 100 cun habitaziun libra en casa de scola vitier), ei vegniu anflau, che quei stetti en memia gronda spro-

¹⁾ Maier Joh. Ulrich, Geschichte des Bündnerischen Volksschulwesens, pag. 13 e 61.

Tabel. Darst. des Zust. sämtl. Gemeindsschulen.

porziun cun las entradas e munglassi buca serepeter.¹⁾ Igl ei lura, 3 onns pli tard, era reussiu ded obtener dus scolasts de pli bienmarcau, ensemen per fr. 220 en daner, pia per fr. 140 da meins. Sco bunamana ei per ordinari aunc vegniu concediu ina remessa de fr. 5 entochen fr. 10. En proporziun stat da quei temps tala pagaglia, sche cun ina caussa, cun las expensas de studi, ch' ils scolasts han giu per lur clamada. Setractescha ei ge quasi exclusivamein mo de scolasts cun negins pli aults studis, che quels, ils quals scadin auter vischin de vischnaunca ha era gudiu. Igl onn 1839/40 existevan en la part catolica dil cantun da 147 scolasts mo 18 cun entgina preparaziun per lur clamada; 11 de tals havevan obteniu quella en la scola cantonala en claustra a Mustér, creada 1833 sin iniziativa dell' uniun catolica de scola, dals quals 3 eran impiegai en la vischnaunca de Sumvitg, mo negins en autras vischnauncas della Cadi. Cun excepziun de scolast Bisquolm, in dils alumns della scola claustrala, il qual ha funzionau 1854—1857 sco scolast della scola unida a Trun, ha quella vischnaunca pér els 1860 retschercau scolasts d' entgina preparaziun per lur clamada e quei primarmein ellas persunas de Carli Barghèr de Bludenz e Gion Benedetg Albin de Trun e pli tard sco proxims suondonts ellas persunas de

¹⁾ Protocoll vegl dil cussegl de scola de Trun dil Settember 1854.

Gion Giachen Caviezel de Ruschein e de Bistgaun Derungs de Surcasti.

Scola primara.

Tenor la survista tabellarica digl onn 1839/40 constatein nus a Trun-vitg dus scolasts cun 66 scolars, reparti sin sis classas ed a Zignau circa 40 scolars reuni en quatter classas sut in scolast. Entochen igl onn 1864 paran era las sis classas de Trun-vitg d'esser stadas reunidas sut ils dus scolasts tier ina scola soletta. Il secund scolast funzionava mo en qualitad sco gidonter. Cul carschent diember dils scolars e dellas scolas ei pli tard carschius il diember dils scolasts, sco quei resultescha pli clar dalla glesta de tals, la quala vegn aggiuntada alla fin. Denton ein ils scolasts, che han operau en vischnaunca, enconuschents cun lur nums e lur exacta successiun chronologica per Trun-vitg pér daven da 1851 e per Zignau pér daven da 1857.

Cun duas scolas primaras ei a Trun-vitg restau entochen 1886, il qual onn ei aunc vegniu creau ina scola mesauna. A Zignau ei cun la erecziun della nova casa de scola (1906) vegniu creau ina secunda scola, cun divider las duas scolas scadina en quatter classas. Sin quei pei ein las scolas primaras a Trun restadas da lu daven. A Trun-vitg compeglia la scola inferiura oz duas e dellas autras duas scolas scadina treis classas.

Igl onn 1859 ei vegniu dau l' entschatta tier ina scola de lavur per las scholaras. Il cussegl de scola ha quei onn sut ils 24 d' October concludiu d' introducir «ina scola per mussar allas buobas ne giuvnettas de far las ordinarias lavurettas de femnas sco p. ex. far caltschiel etc.». Essend 1865 danovamein vegniu concludiu de menar en «ina scola de lavur», sto vegnir concludiu, ch' il conclus de 1859 seigi u buca staus exequius ne mo per quart temps. D' anno 1865 daven ei la scola de lavur vegnida tenuta regularmein.

La scola de stad, introducida per l' emprema gada 1864 sco scola tudestga sut scolast Gion Benedetg Albin, silsunter 1866 e 1867 sut scolast Barghèr, ei a motiv de siu character privat neu e neu stada instabla; medemamein la scola de repetiziun, tenuta per l' emprema gada 1868 e silsunter repettidamein a Trun ed a Zignau.

Scola reala e scola secundara.

La historia attribuescha per ils temps vegls ils merets per l' educaziun ed instrucziun della giuventetgna allas claustras. De tals merets participeschan, sco ins ha per part gia viu, era ils religios sin ils Cons de Desertina. — Las familias en special della Cadi e de siu contuorn, che han vuliu laschar scolar empau dapli lur giuvens, han per ordinari da vegl enneu termess quels en scola claustrala a Mustér. — Era il cumin della Cadi sez e siu magistrat han

saviu preziar tala caschun d'instrucziun e mess peisa sin ina garantida existenza de quella; quei resultescha da differentas fontaunas.

Ord l'impurtonta convenziun dils 6 d' October 1643, fatga denter igl avat ed il cumin de Mustér, rubrichein nus il suondont passus: «Zum sechsten soll ein Herr prelat zue underweisung der jugend in des gottshaus Kosten einen schuolmeister bestellen und erhalten innert oder ussert dem Gottshaus.»¹⁾

D'ina declaronza della claustra de Mustér dils 2 de Matg 1750 tier tala convenziun resultescha, che la claustra ha lu era per igl avegnir s'obligau de mantener ina tala scola e d'era retscheiver schinumnai externs senza indemnizaziun; dovessi denton il magistrat anflar per bien d'introduir in'austra scola, sedisolvi la claustra de menar vinavon la scola latina scó entochen cheu.²⁾ En igl ingress de tala declaronza schai exponiu, che la claustra ha en execuziun dell'obligaziun surprida 1643 pli che tschien onns impiegau in spiritual sco magister d'ina scola per igl entir cumin e che l'instrucziun ei particularmein vegnida dedicata al lungatg tudestg e latin, en special per promover il studi tier il stan spiritual, sesanflond lunsch entuorn negin auter liug de studi.³⁾

¹⁾ Vertrag entzwschent einen Herrn Abten zu Disentis und der Landschaft daselbsten. Anno 1643 den 6. 8bris aufgerichtet. (Stampau sco aggiunta XII tier la lavur de Dr. C. Decurtins sur Landrichter Nicolaus Maissen.)

²⁾ „Copial“ della vischnaunca de Breil.

³⁾ A Mustér ei igl onn 1764 vegniu stampau ina grammatica per emprender il latin; ella porta il titel: Huma-

Tier la restauraziun della claustra ei la scola da lezzas uras leu existenta cun duas classas preparandas e duas classas realas-gymnasialas durond igl onn 1880/81 stada suspendida. Perencunter ei quei medem onn a Mustér dal cumin vegniu aviert ina scola cun duas classas realas e dau caschun als giuvens dil cumin de frequentar ina scola superiura allas scolas de vischnaunca. — Vegnend la scola della claustra igl onn sequent danovamein aviarta cun duas classas gymnasialas, ei la scola de cumin vegnida translocada a Trun ed ei leu per profit particular dils giuvens de Sutsassiala cun pintga interumpziun vegnida continuada entochen il moment, ch' ella ei stada substituida dalla scola secundara.

Sco gia relatau, porschevan ils baghetgs de scola en vischnaunca quei moment buca locals sufficientes per las scolas primaras, nundir per la scola reala. Ins ha per quella stoviu retschercar albiert en baghetgs privats. Aschia ei la scola reala plirs onns stada sin viseta d' ina casa privata a l' altra, entochen che la nova casa de scola a Trun ha era saviu dar staziun a quella.

Scola per affons pigns.

La pli giuvna instituziun denter las scolas de vischnaunca ei la scola per affons pigns. Alla nova

niorum Studiorum Disertinensium Pars I Sive Grammatica Linguae Latinae Studiosae Juventutis Captu Accommodata Et Typis Excusa In principali & Exempto Monasterio Disertinensi O. S. Benedicti anno MDCCLXIV.

Cum Licentia Superiorum.

casa de scola a Trun sa era quella engraziar la pusseivladat d' exister, pertgei che, senza posseder ils locals necessaris, saveva buca bein vegnir partertgau vid sia creaziun. Tonaton basescha quella en particular sin la iniziativa dil rev. plevon de Trun, Rest Giusep Caminada, actualmein canoni residenzial e custos della cathedrala a Cuera. La scola per affons pigns ei vegnida aviarta ils 15 de Zercladur 1917 cun 45 affons e flurescha dapi lu sut direcziun de sora Paulina Philipp de Trun ord igl institut de Glion. Ella ei a sia entschatta vegnida sustenida da familia Cavegn a Trun cun il bi legat de fr. 500.—, il tscheins dil qual contribuescha annualmein per sia subsistenza.

Divertiments dils affons de scola.

Per divertir ils affons de scola de vischnaunca, sco era per edificaziun e passa-temps dils carschi ha ozildi regularmein liug la festivitad dil pignel de Nadal, accompagnada cun producziuns dils scolars. Da temps en temps e tier caschuns specialas ei era stau procurau per auters plaschers als affons de scola. Sco conclusiun della presenta lavur doveian esser rubricai orddenter ils divertiments dils affons de scola dus cass exact sco registrai el protocoll vegl dil cussegl de scola tras la pleva de Rev. Gion Antoni Casanova, plevon de Trun ed anteriur professor della scola claustrala a Mustér.

«Pignel de Nadal 1873. Per l'emprema gada dapli ch' in seregorda ein nos affons vegni allegrai entras in pignel de Nadal la sera della fiasta dils s. innocents affons 1873. Entrás bialas contribuziuns pecuniaras egl importo de 45 fr. ed autras, ch' ein vegnidás fatgas, ei stau pusseivel de procurar per mintga affon de scola in pign regal. Quels regals consistevan en: schlingias, capetschas ded unviern, fazolets de culiez e nas, tablas, statuas, bubrielas de greffels, cudischs d'oraziun etc. etc. Sis affons paupers han survegniu entirs vestgius. La partiziun ha giu liug en sala della «Cruna». Il pignel, ornaus cun meila e nuschs suleradas e bonbons e cerca 50 glischs ed illuminaus entras in fiuc bengalic, porscheva in stupent aspect. Da domisduas varts dil pignel eran ils schenghetgs exponii. Musica, cant dil chor viril, cant dils affons ed in quort plaid instructiv dil farrer han dau ina emperneivla variaziun a quella festivitát affonila, cun la quala giuvens e vegls, geniturs ed affons ein sesanflai sil pli ault grad contentai.»

«Fiasta d'affons a Trun, Glendischedis Pastgas 1878. Per l'emprema gada en la Cadi ei ina tala fiasta sil sura di vegnida tenida a Trun ed ei curdada ora per generala contentientscha della massa pievel, ch' ei staus presents a quella.

All'ina ein ils affons naven della fabrica cun la musica ordavon serendi en in bi, imposant til cun lur sgotaschontas bandieras sin il plaz festiv

giun Pustget. Silsuenther han tuttas scolas ensemen cantau: «Clomas o patria».

Havend alura in scolar de Trun en ina quorta poesia beneventau ils affons, scolasts ed aspectaturs, ha mintga scola separadamein produciu ina canzun; quella emprema part della fiasta ei vegnida serada cun ina quorta representaziun teatrala della scola de Sumvitg.

In refrestg ha dau als affons novas forzas e curascha e danovamein ha scadina scola produciu ina canzun per ina, suenter ch'ei glei stau dau l'entschatta cun ina canzun generala «A Ti dedicheschel» e suenter che signur president Dr. Decurtins ha giu teniu in quart disquors.

Quella secunda part ei vegnida serada giu cun entginas declamaziuns.

La tiarza part ha consistiu ord giugs ed exercizis gymnastics: cuorer, reiver, seglir etc.; era cheutras ei il pievel vegnius divertius zun fetg, aunc pli aber ils scolars, che han survegniu premis: gravattas, buorsas de deners, fazolets ed ina quantitat ovs colurai.

La sera fuva cheu mo memia baul. En til ein ils affons serendi sin Cadruvi e leu sesparti cun il clom «sin sever in' autra gada». Priu part han: Trun (2 scolas), Zignau, Breil, Rabius, Sumvitg (2 scolas) e Surrein, ensemen cun varga 300 affons.¹⁾

¹⁾ La primavera 1901 ha giu liug a Trun per la secunda gada ina fiasta de cant d'affonts, vid la quala ils affonts della entira Cadi han separticipau.

* * *

Jllustrada summaricamein la svillupaziun dils fatgs de scola d'ina vischnaunca singula, survess ei per satisfacziun, sche tala lavur contribuess enzatgei tier il carschament digl interess per quei rom d'administraziun. La svillupaziun d'in fatg local, cun sclarir tont progress sco munconzas, astga era interessar auters cerchels cun medemas ne semegliontas relaziuns. — La historia vala cun raschun per la megliera magistra. Siu studi ei per quei era buca de considerar mo per ina occupaziun de quort' uriala. Ord l'enconuschientscha dil vargau nescha igl entruidament per igl avegnir. — Sper progress ein ella presenta scrutaziun era vengidas discuvretgas errurs ed imperfecziuns. Tona-ton astgass il sentiment prevaler ded haver constatau in cuntenteivel dequors de svillupaziun.

* * *

Scolasts che han operau en la vischnaunca de Trun.

Trun.

Ina soletta scola unida. (Avon 1864.)*)

De Caprez litinent Conradin, Trun.

Tgetgel Rest Antoni, Trun-Flutginas.

1851—1854 Decurtins Franzestg, Trun.

1854—1857 Bisquolm Placi, Mustér-Disla.

1857—1863 Cagienard Rest Tumaisch, Trun.

*) Seo gidonters dil scolast han funzionau durond la perioda d'ina soletta scola unida: Cagienard Rest Tumaisch, Trun (1851—57), Tambornino Ludovic, Trun (1857/58), Tomaschett Giachen Giusep, Trun (1858/59), Cagienard Giachen Rest, Trun (1859—1861), Albin Gion Battesta, Trun (1861—1863), tuts senza preparaziun per la clamada de scolast.

Scolas separadas. (Dapi 1864.)

Scola inferiura.

- 1863—1904 Cagienard Rest Tumaisch, Trun.*)
 1904—1913 Demont Antoni, Villa, Lumnezia.
 Dapi 1913 Tomaschett Paul, Trun.

Scola mesauna. (Dapi 1886.)

- 1886—1888 Disch Cunigunda, Mustér.
 1888—1893 Cagienard Alois, Trun.
 1893—1904 Demont Antoni, Villa. Lumnezia.
 1904—1917 Maissen Alois, Trun.
 Dapi 1917 Quinter Tumaisch Fidel, Zignau.

Scola superiura.

- 1863—1866 Albin Gion Benedetg, Trun.
 1866—1868 Barghèr Carli, Bludenz.
 1868—1871 Albin Gion Benedetg, Trun.
 1871—1873 Caviezel Gion Giachen, Ruschein.
 1873/74 Albin Gion Benedetg, Trun.
 1874/75 Derungs Gion Bistgaun, Surcasti.
 1875—1887 Müller Madleina, Sommerried, Württemb.
 1887—1893 Cathomen Mathias, Breil.
 1893—1897 Cagienard Alois, Trun.
 1897—1904 Schwarz Andreas, Sursaissa.
 1904—1914 Tomaschett Paul, Trun.
 1914—1916 Decurtins Hs. Giachen, Tujetsch.
 Dapi 1916 Weinzapf Bistgaun, Fallera.

Scola reala. (Dapi 1881.)

- 1881—1883 Schmid Paul, Tujetsch.**)
 1883/84 Berther Florin, Tujetsch.**)
 1884—1888 Giger Gion Battesta, Mustér.
 1888/89 suspendida.
 1889/90 Mirer Tumaisch, Sursaissa.
 1890—1897 suspendida.
 1897—1900 Cagienard Alois, Trun.
 1900—1904 suspendida.
 1904/05 Cathomen Mathias, Breil.

*) Cagienard Rest Tumaisch, n. 1830, † 1907, ha dau 53 onns scola a Trun, celebrond leu 1901 siu giubileum scolastic de 50 onns. Primarmein senza preparaziun per la clomada de scolast eis el 1865 sortius dal quors de repetiziun a Breil cun admissiun ed ei pli tard vegnius patentaus.

***) Schmid e Berther, dus instructers cun studis academics.

1905—1907 Pfister Gion Mathias, Schlans.
 1907—1913 Columberg Rest, Morissen.
 Dapi 1913 Decurtins Giach. Gius., Trun-Lumneins.

Zignau.

Ina soletta scola unida. (Avon 1906.)

Tgetgel Rest Antoni, Trun-Flutginas.
 De Caprez litinent Conradin, Trun.
 1857—1859 Bisquolm Placi, Mustér-Disla.
 1859—1873 Tuor Condrau, Sumvitg-S. Benedetg.
 1873—1880 Cavegn Rest Gieri, Ruschein.
 1880—1883 Vincenz Giachen Barclamiu, Ruschein.
 1883—1887 Demont Antoni, Villa (Lumnezia).
 1887—1890 Vincenz Brida, Siat.
 1890—1893 Demont Antoni, Villa.
 1893—1896 Schwarz Andreas, Sursaissa.
 1896—1904 Hosang Baseli, Mustér.
 1904/1905 Schwarz Andreas, Sursaissa.
 1905/1906 Hosang Baseli, Mustér.

Scolas separadas. (Dapi 1906.)

Scola inferiura.

1906—1909 Schlanser Giuli, Surrein-Sumvitg.
 1909—1911 Schmid Gion Antoni, Tujetsch.
 1912—1913 Berther Alois, Rabius.
 1913—1917 Nay Modest, Danis.
 Dapi 1917 Vincenz Gieri, Zignau.

Scola superiura.

Dapi 1906 Hosang Baseli, Mustér.

— **Remarca.** Durond la mobilisaziun generala dils onns d' uiara 1914/18 han aunc ils suondonts funzionau sco substituets de tals scolasts, che han stoviu serender sut las armas: **Trun: Scola reala:** Janca Giusep, Sursaissa. **Scola superiura:** Tuor Robert, Rabius; Deplazes Gion Antoni, Surrein-Sumvitg; Henni Gion Pieder, Sursaissa. **Scola mesauna:** Deplazes Paul, Rabius. **Zignau: Scola inferiura:** Nay Maria, Zignau; Henni Gion Pieder, Sursaissa e Spescha Elisabeth, Andiast.

